

Verlag eerste NAS adaptatiedialoog hitte en gezondheid, 1 juni 2017

Gezamenlijk werken aan oplossingen

Tijdens de eerste adaptatiedialoog hitte en gezondheid van de Nationale klimaatadaptatie strategie (NAS) wisselen dertig professionals uit verschillende domeinen ervaringen uit over hitte en de gezondheidsproblemen die daaruit voortkomen. Het is duidelijk: door klimaatverandering neemt hittestress toe en het is dringend nodig om maatregelen te nemen. Maar welke? En voor wie? Wat moet eerst? Welke kennisvragen liggen er nog? De discussies zijn rijk en beloftevol.

Meer dan een goed gesprek

De adaptatiedialoog vond plaats in het Haagse Koorenhuis, op 1 juni 2017, en is bedoeld als de start van een meerjarig samenwerkingsproces. Diverse werkgroepen zullen in de komende jaren ideeën uitwerken die leiden tot vermindering van de gevolgen van hittestress in Nederland. De ideeën kunnen leiden tot concrete producten, activiteiten of afspraken.

Stef Meijs, projectleider nationale klimaatadaptatie strategie (NAS) van het ministerie van IenM, noemt hitte en gezondheid een belangrijk onderwerp. "Hittestress is in de NAS benoemd als een van de hoofdthema's, waaraan extra aandacht moet worden besteed. We hebben te maken met slachtoffers." De actualiteit laat zien dat steeds opnieuw temperatuurrecords worden verbroken. "Dit was de warmste meimaand ooit." Een adaptatiedialoog is meer dan het voeren van een goed gesprek, benadrukt hij. "Het gaat erom: kunnen we gezamenlijk scherp in beeld krijgen wie welke verantwoordelijkheid heeft, welke stappen we kunnen zetten en hoe we kunnen doorpakken? Dit is geen eenmalige actie en ik hoop dat jullie willen meewerken." Hij vindt de bijeenkomst in ieder geval al geslaagd door de diversiteit in de groep deelnemers.

Concrete producten

Gespreksleider Madeleen Helmer wijst de aanwezigen op de doelen van de bijeenkomst. "Het gaat niet alleen om het uitwisselen van informatie, maar we willen ook de eerste contouren vastleggen voor de werkgroepen die de komende tijd aan de slag gaan met deelvragen en mogelijke oplossingen." Een ander doel is vast te stellen welke partijen nog ontbreken bij deze dialoog. Ze

kondigt alvast aan dat in het najaar een tweede adaptatiedialoog hitte en gezondheid plaatsvindt. In het voorjaar van 2018 volgt een grotere bijeenkomst, met onder meer gemeenten en andere partijen. “Daar gaan we op zoek naar de wisselwerking tussen onze groep en het ‘grote publiek’: gemeenten en zorginstellingen.” In de tussentijd wordt gewerkt aan concrete producten.

Door de 2 graden-grens

Ben Wichers Schreur van het KNMI schuift aan bij het eerste panel, samen met Yvonne Breedijk van het Rode Kruis en Hein Daanen van de Vrije Universiteit Amsterdam. Ben schetst een ernstig beeld. “De CO₂-concentraties die nu in de lucht zitten, zijn heel hoog. Die krijg je niet zomaar weg; daarvoor moet je heel hard werken aan mitigatie.” Hij voorspelt dat de 2 graden-grens, genoemd in het klimaatakkoord van Parijs, doorbroken wordt. “Het is mondiaal al 1 graad warmer dan in de tweede helft van de vorige eeuw. De opwarming gaat in een recordtempo.” Met het verschuiven van de gemiddelde temperatuur nemen ook de extremen toe, zoals het aantal tropische nachten, waarbij de temperatuur niet onder de 20 graden komt. Hoe lang een hittegolf duurt, is moeilijk te voorspellen, volgens Ben. “Het afsmelten van het ijs op de noordpool kan invloed hebben.”

Burgers willen weten wat er de komende tien jaar op hen af komt, zegt iemand uit de zaal. Er zijn grote verschillen tussen stad en platteland en zelfs tussen wijken onderling. Ben: “In de stad warmt het sneller op en koelt het minder snel af. Het verschil in temperatuur kan oplopen tot een graad of 5, met uitschieters naar 10 graden verschil tussen het centrum van de stad en het platteland.” De Klimateffectatlas maakt dergelijke verschillen zichtbaar, voegt Kim van Nieuwaal toe.

Slechts denkbare scenario

Allerlei factoren beïnvloeden de temperatuur in de stad: het type bebouwing, de hoeveelheid groen, de schaduwwerking van de straat, het effect van een dak. Ben zegt: “We rekenen alles door in onze weermodellen, dat kan zelfs op straatniveau. Dan moet je wel de stad heel gedetailleerd in beeld hebben. Op dit moment is nog niet al die informatie voor handen.” Hans van Ammers, hoofdadviseur openbare ruimte van de gemeente Arnhem, reageert: “Ik heb dat soort gedetailleerde informatie niet nodig voor het nemen van maatregelen.”

Edwin van der Strate van Tauw zegt dat zij in hun adviezen vooral rekenen met dagtemperaturen. Om de vertaling te maken naar de nachttemperatuur is veel onderzoek nodig. “We brengen temperaturen in kaart, maar in veel gemeenten belanden die kaarten in een la. Ze weten niet wat ze ermee moeten doen.”

Lisette Klok van de Hogeschool van Amsterdam wil weten wat ze kan verwachten van de nieuwe klimaatscenario's, die het KNMI in 2021 zal presenteren. Ben: “Landgebruik gaat daarin een grotere rol spelen, daar proberen we vat op te krijgen. Voor het IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change, red.) werken we met het CMIP (Coupled Model Intercomparison Project, red.), waarin landgebruik wordt verwerkt. We focussen ook op hoge resolutie en de stad en alle informatie verwerken we in de nieuwe KNMI scenario's '21. We zitten op dit moment nog steeds op het slechtst denkbare scenario. Daar komen we niet echt vanaf.”

De mens is een tropisch dier

Hein Daanen, hoogleraar thermofysiologie, vertelt hoe hij onderzoek doet naar de invloed van hitte op het menselijk lichaam. Proefpersonen verblijven in klimaatkamers van -30 tot +60 graden Celcius, tijdens hittegolven worden metingen verricht (bijvoorbeeld in Tilburg, waar ouderen thermische pillen innamen) en hij bestudeert literatuur en databases. Samen met TNO (Peter Bosch) onderzoekt hij de economische schade van hitte. “Overigens past bescheidenheid op dit onderwerp”, zegt Hein. “Oversterfte door kou is groter dan hitte. De mens is, fysiologisch gezien, een tropisch dier; we kunnen ons heel goed aanpassen.” Maar, benadrukt hij, “de oversterfte door hitte neemt wel toe.” De hoogleraar is betrokken bij Europese projecten als Heat Shield en bij het opstellen van hitteprotocollen voor brandweer, leger en – op sportgebied – de Olympische Spelen van Tokio in 2020. Een promovendus werkt de komende vier jaar aan onderzoek naar individuele hitteprotocollen. Wellicht wordt er een app ontwikkeld.

Ouderen zijn kwetsbaar

Ouderen zweten minder, dat effect wordt mogelijk versterkt door gebruik van diuretica ('plaspillen'). "Het Nationaal Hitteplan speelt daar goed op in, maar gedragsmatig is er meer te doen." Als voorbeeld noemt Hein het aanbrengen van airco's. "Dat gebeurt nu nauwelijks. De vraag is: waarom? Vanwege het milieu? Maar we stoken ook heel veel. Ik wil hier graag met de overheid over praten." Madeleen zegt dat ook in goed gekoelde verzorgingshuizen sprake is van oversterfte. "Dat zou kunnen liggen aan luchtvochtigheid. Het is een puzzel." Ze vraagt zich af in welke woonsituatie mensen gevoeliger zijn voor hitte. "Oversterfte door hitte komt vooral voor bij vrouwen ouder dan 80 jaar, bij mannen is er een minder duidelijke jaargrens", zegt Hein. "We weten niet waarom. Uit onderzoek in verpleeghuizen blijkt, tot mijn verrassing, dat het niet veel uitmaakt waar je woont voor de mate van klimaatgerelateerde sterfte." Werner Hagens van het RIVM zegt: "Het is heel moeilijk om te onderzoeken wat het effect is van maatregelen. Iedere hitteperiode is weer anders. Je kunt moeilijk mensen op oneven nummers wel maatregelen laten nemen en op even nummers niet." Hein: "Wij maken gebruik van modellen."

Hitte zelden genoemd als doodsoorzaak

Stef wil weten wat er in het menselijk lichaam gebeurt bij hitte. Hein: "Bloedvaten en huid gaan open staan, als dat onvoldoende is, volgt transpireren. Een mens kan 650 watt koelen via een liter zweet. Via acclimatisatie kunnen we dit vermogen verdubbelen; het is mogelijk om een weerstand op te bouwen tegen hitte. Bij ouderen komt dit koelen moeilijker op gang; ook is de dorstsensatie minder aanwezig. Normaal gesproken krijgt iemand dorst als hij 2 tot 3 procent is uitgedroogd; bij ouderen gebeurt dit later. Uiteindelijk overlijdt men door een totaal falen van het menselijk systeem." Hitte wordt zelden genoemd als doodsoorzaak, constateert Hein. "Er is een registratiesysteem sinds de hittegolf van 2003, maar dit levert niet veel informatie." Hij benadrukt dat het merendeel van de mensen geen enkel probleem heeft bij hitte. "Risicogroepen zijn mensen met hart- en vaatziekten en respiratoire aandoeningen als astma."

Effect op slaap en arbeid

Hitte heeft invloed op de arbeidsproductiviteit. Elke graad dat het lichaam warmer is, neemt de efficiëntie af met 1 procent. Ook de waakzaamheid wordt minder. Dat is bijvoorbeeld van belang voor personeel bij defensie. De FNV is actief bezig met de relatie tussen hitte en arbeidsongevallen; ze maken hierbij gebruik van een hittecalculator. Een verband tussen een hoge nachttemperatuur en sterfte wordt vaak gesuggereerd, maar is nog niet helder aangetoond. Wel blijkt uit onderzoek uit de Verenigde Staten dat vooral bij ouderen en mensen met lage inkomens een hoge buitentemperatuur leidt tot slaapgebrek.

Thermische perceptie (het gevoel van temperatuur) speelt een belangrijke rol. Een beetje wind in het gezicht van helikopterpiloten leidt tot het gevoel dat de temperatuur lager is, terwijl die in feite gelijk blijft.

Lange hittegolf, meer problemen

Hittebelasting is cumulatief: een langere periode geeft een hogere belasting, waarvan mensen steeds minder goed herstellen. "Ik zou graag de cijfers van het KNMI willen combineren met die van het Centraal Bureau voor de Statistiek", zegt Hein. "Dat probeer ik telkens van de grond te tillen, maar is nog niet gelukt."

Peter Bosch van TNO is het opgevallen dat hitte in een verzorgingshuis minder aandacht krijgt als er toevallig op dat moment een epidemie heerst. "Dan liggen de prioriteiten ergens anders." Sandra Lenzholzer van de WUR vraagt zich af waarom vooral ouderen aandacht krijgen bij hitte. "Ook andere groepen, zoals jongeren en de werkende bevolking in de stad, hebben last van hitte." Speelt smog eigenlijk een rol? Smog- en temperatuureffecten zijn lastig te scheiden. Er wordt op diverse plaatsen, zoals in Wageningen, onderzoek naar gedaan, zegt Hein. "Als blijkt dat smog een belangrijkere rol speelt dan temperatuur, dan kan dat invloed hebben op de te nemen maatregelen."

Warm drinkwater

Henk van der Linden van PWN vraagt aandacht voor een hogere temperatuur van het drinkwater. “Met name in gestapelde hoogbouw maken we ons zorgen om het hitte-effect. Boven de 25 graden Celsius komt de biologische ontwikkeling op gang; het gevaar bestaat dat zich legionella ontwikkelt. Als je terugkomt van vakantie: spoel dan eerst je leiding door.” Hij pleit voor een nieuwe visie op de aanleg van kabels en leidingen. “Waar stoppen we de waterleiding zodat die koel blijft, ook bij extreme hitte? Wat we vandaag in de grond leggen, moet over 100 jaar ook nog goed functioneren. Alles wat je eerder moet verwijderen, is kapitaalvernietiging.” Henk zegt dat het temperatuurverschil tussen leidingen kan oplopen tot wel 6 graden, afhankelijk van het feit of ze worden bedekt door stenen of groen. Een ander probleem is, zegt hij, dat het steeds drukker wordt onder de grond. “Als iedereen van het aardgas af moet, komen er warmtenetten en koeltenetten met grote diameters. Die kunnen er nu helemaal niet bij.”

Afstand tussen denkers en doeners

Yvonne Breedijk van het Rode Kruis vertelt over een actie die haar organisatie hield in Dordrecht, tijdens een hitte-periode. “Op de bovenste verdieping van een seniorencomplex was het 40 graden. Door slechte communicatie tussen de thuiszorg en de hulp in de huishouding lag het winterdekbed nog op het bed.” Volgens Yvonne is alleen een Nationaal Hitteplan onvoldoende; er zijn lokale hitteplannen nodig. “Zorgorganisaties vragen zich af hoe ze met hitte moeten omgaan. Er kunnen ook te weinig handjes zijn om bijvoorbeeld extra water uit te delen. Niet ieder verpleeghuis wil hulp van het Rode Kruis; ze zijn bang voor negatieve beeldvorming.”

Ze constateert een afstand tussen denkers en doeners. “Bij doeners is hitte nog geen prioriteit.” Volgens Hans van Ammers van de gemeente Arnhem komt de informatie van beleidsmakers niet aan bij de uitvoering. “Er moet een format komen van het Nationale Hitteplan, dat als basis dient voor lokale hitteplannen. Dat kun je invullen met lokale partijen en op basis daarvan gerichte tips en informatie geven – bijvoorbeeld aan mantelzorgers.” Hans constateert dat lokale hitteplannen nooit goed van de grond zijn gekomen omdat niemand de verantwoordelijkheid voelt.

Tweede panel: Kees Leidelmeijer (RIGO), Lisette Klok (HvA), Edwin van der Strate (TAUW).

Hitte staat niet op het netvlies

Kees Leidelmeijer zegt dat de Woonzorgwijzer helpt bij het vormgeven van lokaal beleid. “Dat is belangrijk in relatie tot de decentralisatie van de zorg.” Mensen blijven langer thuis wonen, daar moeten lokale partijen op inspelen. Onderzocht wordt of het mogelijk is om in kaart te brengen waar ze wonen en welke zorg ze nodig hebben. Hierbij gaat het niet alleen over ouderen, maar ook over psychiatrische patiënten. “Hitte staat momenteel niet op het netvlies van mensen die zorg verlenen”, zegt Kees. Door inzichtelijk te maken waar kwetsbare mensen wonen en waar het vervolgens warm wordt, kan die focus wel ontstaan.

Pilot in Amsterdam

In Amsterdam loopt het project AmsterWarm. Er wordt in beeld gebracht waar ouderen wonen, hoe de woningkwaliteit is en wat de kwaliteit is van de omgeving. Dit leidt tot een zogenoemde Combikaart. Mogelijk komt er een pilot in de Indische Buurt: met behulp van het lokale netwerk wordt de zorg goed georganiseerd als het heel warm is. De Combikaart helpt daarbij. Volgens Yvonne van het Rode Kruis is het van belang om hier de thuiszorginstellingen bij te betrekken. “Maak duidelijk: hier wonen jouw cliënten en het wordt hier hartstikke warm.” Een grote zorgaanbieder wil zich aansluiten bij de pilot. Vergelijkbare initiatieven zijn er in Rotterdam (Hotterdam) en in Den Haag.

Hittekaarten en zendingswerk

Ingenieursbureau Tauw maakt hittekaarten voor gemeenten, vertelt Edwin van der Strate. Het valt hem op dat gemeenteambtenaren vaak niet weten wat ze met die kaarten kunnen en moeten doen. “Er is nog veel zendingswerk nodig: hoe kom je van zo’n kaart naar acties en wie gaan die acties in gang zetten?” Bewustwording speelt een belangrijke rol, blijkt uit de discussie. Hoe is het gedrag van burgers te beïnvloeden? De meeste burgers kijken niet naar kaarten. Het Rode Kruis heeft ludieke acties, zoals flesjes water met daarop ‘voor mijn buurvrouw’ en ‘voor mezelf’. “De boodschap is: zorg voor elkaar”, zegt Yvonne. Henk van PWN pleit voor het delen van data. “Hittekaarten en data over groenstructuren, daar kunnen wij veel informatie uit halen.” Edwin vindt die combinatie een goed idee. En hoe zit het met satellietbeelden? Die tonen de temperatuur van de oppervlakte, niet de luchttemperatuur in de stad. Die is aanmerkelijk hoger.

Mindmap extreme hitte

Lisette Klok van de Hogeschool van Amsterdam vertelt over een onderzoek naar de gevolgen van hitte. Het heeft een mindmap opgeleverd, met een brede invalshoek. “Het gaat niet alleen over gezondheid, maar bijvoorbeeld ook over energienetwerken en leefbaarheid. In combinatie met hittekaarten helpt de mindmap gemeenten bij het voeren van de discussie over maatregelen.” Een van de conclusies uit het onderzoek is dat het risico van hitte kan worden verminderd door op meerdere niveaus maatregelen te nemen: in het sociale domein, in gebouwen en in de buitenruimte. Uit interviews is gebleken dat vooral schaduw verkoelend werkt, beter dan groen en water. “Het gaat daarbij ook om thermisch comfort, de gevoelstemperatuur.” Alle adviezen zijn samengebracht [in een eindrapport](#).

De Hogeschool doet eveneens onderzoek naar het verminderen van hittestress bij thuiswonende ouderen. Ze blijken goed op de hoogte te zijn van de mogelijke maatregelen, maar zien zichzelf niet als kwetsbare personen. Wie moet hen daar dan op wijzen? Medici? Familie? Onderzoek dat op stapel staat (het voorstel wordt momenteel geschreven) gaat over de vraag hoeveel maatregelen tegen hitte eigenlijk nodig zijn. Het is de bedoeling dat hierbij veel gemeenten aansluiten.

Werkgroep 1. Hitteplan voor thuiswonende kwetsbare mensen

Gespreksleider: Yvonne Breedijk, Nederlandse Rode Kruis

Wat is de doelgroep?

- ‘Ouderen’ is een te algemeen begrip. Niet iedere oudere is kwetsbaar.
- Het gaat om een betrekkelijk kleine groep.
- Waardoor komt het dat de een verminderd zelfredzaam is bij hitte, en de ander niet?
- Psychiatrische patiënten vormen een interessante doelgroep. Vooral als ze zelfstandig wonen in wijken. Extra waakzaamheid van de begeleiders is dan van belang.
- Belangrijke groep: jong dementerenden. Zij zijn minder zelfredzaam, erkennen de dorstprikkel minder goed, gaan minder goed om met hygiëne, gaan dwalen.
- Ook letten op mensen met een lage sociale status.
- Je moet hulp niet dwingend opleggen, niet iedereen voelt zich kwetsbaar (maar kan het dus, volgens de normen, wel zijn).
- Maatwerk is dus belangrijk.
- In de literatuur wordt vrij goed beschreven wat de kwetsbare mensen zijn. Minder goed is te vinden hoe ze zich voelen. En dat is belangrijk, want dat is het aangrijpingspunt voor acties.

Hoe bereik je de doelgroepen?

- Wat is beter: communiceren met de mantelzorgers of met de kwetsbare mensen zelf? En hoe ga je om met mensen die zelf niet vinden dat ze kwetsbaar zijn?

- Hitte vindt vaak plaats in de vakantieperiode, als mantelzorgers en zorgverleners op vakantie zijn. Is een extra aandachtspunt.
- Mensen uit een lage sociale klasse zijn moeilijk te bereiken en hebben vaak een slecht netwerk. Richt je op de professionals eromheen, of op de woningcorporatie. Die moeten zich bewust zijn van de problematiek.
- Het gaat om gezondheidsvaardigheid. Daarover moet je communiceren.
- Belangrijk is de vorm van de boodschap; die kan ook leiden tot tegengesteld gedrag.
- Is de Woonzorgwijzer te gebruiken om te bepalen op welke straten je je moet richten?

Welke aanpassingen zijn zinvol?

- Airco's? Nadeel: de energierekening gaat omhoog. En: hoe komen sociaal-kwetsbare mensen eraan? Moet het in het hulpmiddelenpakket?
- Een betere isolatie van huizen (via woningcorporaties).
- Op zoek naar maatregelen die elkaar versterken.
- Het verduurzamen van woningen kan betaald worden door de bewoners, omdat ze minder geld kwijt zijn aan energie.
- Koeling door middel van warmtepompen.

Nationaal Hitteplan: werkt dat?

- De bewustwording groeit.
- Niet iedere professional weet wat hij moet doen.
- Er is behoefte aan handelingsperspectieven en tips voor thuiszorg en mantelzorgers. Welke materialen hebben ze nodig? Welke informatie is er?
- Informatie over het Nationaal Hitteplan moet makkelijk beschikbaar zijn. Bij de huisarts misschien?

Lokale hitteplannen: hoe staat het daarmee?

- De GGD's en het Rode Kruis zijn ermee bezig, er is geen landelijke regie.
- Een lokaal plan dicht de kloof tussen denkers en doeners.
- Het maakt uit wie er aan tafel zitten. Hoe breder die groep, hoe breder de maatregelen.
- Het eigenaarschap zweeft ergens, dat moet opgelost worden.
- Lokale bestuurders moeten meepraten.
- Versnelling zou goed zijn.

Welke partijen ontbreken nu in de dialoog?

- Vereniging ANBO, belangenorganisatie voor ouderen (daar werkt een hitte-expert).
- Woningcorporaties (via Aedes).
- Verpleeghuis- en Thuiszorgdirecteuren (bijvoorbeeld via ActiZ, branchevereniging van zorgondernemers).
- Beroepsvereniging van artsen in de ouderenzorg.
- Grote supermarkten (soms zijn ze bezig met het monitoren van kwetsbare ouderen).
monitoren.
- Een internationale component? Via de World Health Organization (WHO)?

Kennisvragen

- Bij welke mensen is sprake van een discrepantie tussen kwetsbaar zijn en kwetsbaar voelen? Is er link met een lage sociale status?
- Wat is de invloed van de plek waar iemand woont?
- Zijn er richtlijnen rondom hitte voor organisatoren van evenementen? Zij willen weten wanneer ze extra maatregelen moeten nemen, of zelfs een evenement moeten afgelasten.

(de Nederlandse Atletiek Unie onderzoekt of ze internationale richtlijnen kan overnemen – informatie van Hein Daanen)

- Wie is verantwoordelijk bij evenementen? GGD? Gemeente (openbare orde)? Organisator? Deelnemer/bezoeker zelf?
- Hoe verhouden de investeringen in gebouwen zich tot de gezondheidswinst bij mensen?
- Hoe meet je het effect van communicatie? Kun je een monitoringsysteem opzetten om te beoordelen of en hoe mensen hun gedrag aanpassen? Leidt de communicatie tot minder sterfte en tot minder ziekenhuisopnames?

Werkgroep 2. Hitteplan voor de buitenruimte van kwetsbare mensen

Gespreksleider: Robert de Graaff, projectteam NAS

Is er een gezamenlijk beeld van de problematiek en de opgave?

- Wel van de problematiek, niet van de opgave.
- We hebben meer hitte – met vervelende gevolgen.
- Er zijn twee kanten: hitte verminderen (bijvoorbeeld ontstenen) en aanpassen aan de hitte.
- Moet het alleen om kwetsbare mensen gaan? Zijn we niet allemaal kwetsbaar?
- We moeten verbindingen maken, want alleen kun je het niet oplossen
- Hoe zorg je ervoor dat de stad hittebestendig wordt en hoe verminder je de overlast?
- Je moet een praktisch handvat meegeven aan de mensen die er vandaag mee aan de gang moeten, want nu worden nieuwe structuren ontworpen die 50 jaar meegaan. Je begint nu en optimaliseert het plan in de loop van de tijd.
- Dit moet je wel breder aanvliegen, stadsklimaat en energievraagstukken. Die dingen moet je bij elkaar voegen en daar ontwerpmodellen voor maken en die doorrekenen. Verbeelden van effecten van onze toekomstige ingrepen.
- Aanpak: je ziet op een hittekaart gewoon waar het warmer is. Dat is een prima communicatiemiddel. 3 graden warmer overdag, 's nachts 8 graden. Je wilt dat het in de binnenstad niet verder opwarmt, of het moet minder worden / koeler worden. Plekken benoemen en gradaties. Dan: hoe doe je dat dan. Alles is al bekend: richtlijnen voor bebouwing, stenen eruit. De gemeente heeft regie in dat hele traject. Hoe zorg je ervoor dat je alle partijen meeneemt en hoe laat je mensen het belang inzien van het nemen van maatregelen? De vraag is: hoe krijg je mensen in beweging?
- Ambitie: nationaal benoemen, lokaal aanscherpen.
- Wat is je ambitie voor een nieuwe wijk. Waar ga je vanuit?
- Wat gaan we nou precies doen? Dat is voor veel gemeenten toch nog wel een vraag.

Welke kennis is nodig (waarbij kennis breed geïnterpreteerd werd)

- Kennis is er voldoende. Met deze knappe koppen kun je het beste plan op dat moment maken en ermee beginnen. Geef dit mee aan die regierol van een gemeente en laat die gemeente de juiste partijen aan tafel krijgen.
- Kennis om de opgave te concretiseren in richtlijnen.
- Er is vaardigheid nodig om de regie tot een goede uitvoering te brengen.
- Kennisvragen vanuit communicatievragen: wat is de goede communicatie, hoe zorg je ervoor dat die ander in beweging komt, hoe kan ik inspelen op (andere) denkbeelden?
- Gedeelde ambitie is nodig.
- Thermische waarde koppelen.
- Niet iedereen denkt op dezelfde manier en werkt op dezelfde manier.
- Er zijn ook mensen die zeggen: ik wil getallen: er moet 50 procent minder van dit en 50 procent minder van dat.

- Er zijn meer voorbeelden nodig die de politiek mee kunnen nemen. Het bestuur groeit dan mee met een oplossing.
- Is er een gedeelde set van waarden nodig? Wij werken samen met HHNK (Hoogheemraadschap Hollands Noorderkwartier) – in dat programma hanteren wij een credo: we doen en denken als 1 organisatie en de kosten voor de burger moeten zo laag mogelijk zijn. Dat is een set van basisafspraken om mee aan de gang te gaan.
- Gedeelde waarden: tegenstrijdigheid moet je aan tafel hebben. Los je het niet aan het begin op, dan nekt het je aan het einde. De Omgevingsvisie zou dit ook kunnen adresseren.

Contourenplan

Stel je voor dat je een conferentie organiseert in de (nabije) toekomst. Welke stapjes kunnen we dan nemen?

- Je hebt geen conferentie nodig, maar een hulpbalie.
- Van tevoren mensen aan elkaar verbinden in kleine werkgroepjes.
- Voorafgaand aan de conferentie langs de gemeenten die een Hittekaart hebben laten maken en in gesprek gaan over wat ze daarmee gedaan hebben.
- Iedere deelnemer vragen om iemand mee te nemen waarvan hij denkt dat die persoon interessant is; uit de tweede cirkel, dus geen veilige collega.
- Denk aan de woningbezitters – zorginstellingen en corporaties.
- Bouwontwikkelingen.
- Er zijn ook mensen die niet mee willen: dwarsdenkers, mensen die gaan uitleggen waarom het echt allemaal niet kan – juristen bijvoorbeeld.
- Alle belanghebbende sectoren moeten aanwezig zijn, in een pitch hun belangen ontvouwen en de drie grootste problemen benoemen waarvoor zij die dag een oplossing willen hebben. De fase daarna is dan dat je vanuit gedeeld belang kan/moet denken.
- Koppelen aan een hele concrete sessie waarin je aan de gang gaat.
- Verzameling best cases in Europa maken?

Welke partijen ontbreken nog?

- Woningcorporaties
- Gemeenten; als groenbeheerder (in verschillende rollen)
- Verzekeraars
- Bouwontwikkelaars
- Waterschap of UvW
- Mensen van energietransitie
- Architecten en ontwerpers
- Burgers
- Communicatiedeskundigen: Nudge, van Zeist
- Hoveniers et cetera
- Branchevereniging VHG (ondernemers in het groen)
- Stedenbouwkundigen

Bijlage:

Aanwezig bij de adaptatiedialoog:

1. Ben Rozema, GGD Amsterdam (adviseur milieu en gezondheid)
2. Werner Hagens, RIVM (coördinator nationaal hitteplan)
3. Kim van Nieuwaal (projectteam NAS)
4. Kees Leidelmeijer, RIGO (psycholoog)
5. Ben Wichers Schreur, KNMI
6. Femke de Zwart, RIVM
7. Chris Zwerver, GGD Gelderland Midden (adviseur leefomgeving)
8. Arjan van Drielen, VWS (directie publieke gezondheid)
9. Guusje Eggen, GGD Rotterdam Rijnmond (medisch milieukundig adviseur)
10. Hein Daanen, VU (hoogleraar thermofysiologie)
11. Lisette Klok HvA – docent en onderzoeker KBS meteoroloog – hitte in de stad
12. Henk van der Linden – PWN (omgevingsmanager)
13. Edwin van der Strate – TAUW (manager klimaatadaptatie)
14. Sanda Lenzholzer – WUR (stedenbouwkundige)
15. Hans van Ammers – gemeente Arnhem (hoofdadviseur openbare ruimte)
16. Peter Bosch – TNO (klimaatadaptatie en hitte)
17. Hans Jansen – GGD Haaglanden (omgevingswet en luchtkwaliteit)
18. Dirk van Toledo – Microjoules Systems en Stichting Nature for Life
19. Cor Jacobs – Wageningen Alterra (stadsklimaatonderzoek en onderzoek water)
20. Elly Dekker – VNG (publieke gezondheid)
21. Robert de Graaff – Org ID
22. Yvonne Breedijk – Rode Kruis (voorbereiding noodsituaties en lokale hitteplannen)
23. Stef Meijs – NAS (projectleider)
24. Madeleen Helmer – Klimaatverbond Nederland (projectleider adaptatiedialoog)
25. Berend van Zeggeren – Synergos Communicatie (schrijver verslag)
26. Ria de Wit – Synergos Communicatie (schrijver verslag)